
KİTABİYAT / BOOK REVIEW

Halid b. Abdillâh el-Ezherî, *Muvassılu'n-Nebîl ilâ Nahvi't-Teshîl*, thk. Süreyya Abdussemi' İsmail, (Doktora Tezi), Medine: Camia Ummu'l-Kura Kulliyetu'l-Lugati'l-Arabiyye, 1998, 4 cild, 1712 s.

Hazırlayan
HASAN UÇAR^a

Halid el-Ezherî'nin (ö. 905/1499) Muvassılu'n-Nebîl ilâ Nahvi't-Teshîl adlı eseri temel biyografî kaynaklarında zikredilmeyen bir eserdir. İbn Mâlik'in Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmilü'l-Mekâsıd adlı eserinin bir şerhidir.

İbn Mâlik (ö. 672) Arap dili gramerinin Sıbeveyhi'den (ö. 180) sonraki en meşhur ismidir. Eseri bu alanın en temel kaynaklarından dır. Eserini kendisi de şerh etmiş ve Elfiyye'sinde şiir olarak özetlemiştir.

Halid el-Ezherî, Mısır'ın en parlak dönemlerini yaşadığı bir zamanda, geç denebilecek bir yaşta ilim hayatına başlamış ve alanın temel kaynaklarından olan İbn Mâlik'in (ö. 672) eserini Muvassılu'n-Nebîl ilâ Nahvi't-Teshîl adıyla şerh etmiştir. Bu çalışma esnasında yapılan araştırmaya göre bu eser Türkiye yazmalarında mevcut değildir. Temel tabakât kitaplarında da ismi zikredilmeyen eserin, el-Ezherî'ye ait olduğu yazma nüshada açıkça zikredilmiş, diğer eserlerinde de nüshaya atf yapılmıştır.

Halid b. Abdillâh el-Ezherî

Asıl ismi Halid b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Cercâvî el-Vakkâd el-Ezherî eş-Şâfi'î el-Mısırî

---

^a Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İDKAB Bölümü
hasanucar@aksaray.edu.tr

olan el-Ezherî'nin künyesi Ebu'l-Velîd veya Ebu'l-Fadl, lakabı da Zeynuddîn'dir.¹ Yaklaşık olarak hicri 838 yılında Mısır'ın Cerca şehrinde doğmuştur. Tehzibu'l-luğa müellifi Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin (ö. 370) soyundan geldiği rivayet edilmektedir.²

Küçük yaşta ailesiyle Kâhire'ye yerleşmiştir.³ Otuz altı yaşına kadar ilimle meşgul olmamıştır. Camiu'l-Ezher'in kandillerini yakma işiyle uğraştığı için "Vakkad" diye isimlendirilmiş, bu işi onun ilim hayatına girmesine sebep olmuştur.⁴

Bir gün lamba yakarken fitili bir talebenin kitabı üzerine düşüren el-Ezherî talebenin kendisini "cahil herif" diye azarlaması üzerine Kur'ân-ı ezberleyip bazı temel eserleri okuduktan sonra Ezher'e girmiştir.⁵

Hocaları ve Öğrencileri

el-Ezherî'ye Ebu'l-Cûd Dâvud b. Süleyman el-Malîkî (ö. 863) Şerefuddîn Yahya b. Muhammed el-Menâvî (ö. 871), Takıyyuddîn Ebu'l-Abbas eş-Şumunnî (ö. 872), Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman el-Kâfîcî (ö. 879) Muhammed b. Abdulmun'im el-Cevcerî (ö. 889), Ali b. Abdullah es-Senhûrî (ö. 889), Emin el-Aksarâyî (ö. 880), es-Sehâvî (ö. 902) gibi pek çok alim hocalık yapmıştır.⁶

el-Ezherî'nin ez-Zeyne'l-Înâsî, Ye'îş el-Magribî, İbrahim el-

¹ Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zumun an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funun*, Dâru'l-Fikr, 1982, V, 343; ez-Ziriklî, *el-Âlâm*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut, 1979, II, 297; el-Ezherî, Halid b. Abdillâh, *Muvassılu'n-Nebîl ilâ Nabvî't-Teshîl*, thk. Süreyya Abdussemî İsmail, (Basılmamış doktora tezi) 1998, s. 2.

² Kehhâle, Ferac Ata Salim Riyad, *Keşşafu Mu'cemu'l-Müellifîn*, Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1999, IV, 96; el-Hunsârî, Muhammed Bakır b. Zeynelabidin b. Cafer el-Musevî, *Ravdâtu'l-Cennât fi Ahvâlil-Ulemâ ve's-Sâdat*, thk. Esedullah İsmailiyyan, Tahran, Mektebetu İsmailiyyan, 1390, III, 278; Arslan, Ahmet Turan Ezherî, Hâlid b. Abdullah, *DİA*, XII, s. 64, 65.

³ İbn İyâs, Ebu'l-Berekat Zeynuddîn Muhammed b. Ahmed, *Bedâiu'z-Zubûr fi Vekâi'id-Dubûr*, thk. Muhammed Mustafa, Kahire, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, 1982, III, 424.

⁴ İbnu'l-İmad, Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zeheb, fi Abbâri men Zeheb*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1979, VIII, 26; Arslan, Ahmet Turan, Ezherî, Hâlid b. Abdullah, *DİA*, XII, s. 64, 65.

⁵ Ali Paşa Mübarek, *el-Hitatu't-Tevkîfiyye*, Kahire 1990, X, s. 53; Ömer Ferruh, *Me'alimu'l-Edebî'l-Arabî*, Beyrut 1985, I, 141-149; el-Ezherî, *Muvassılu'n-Nebîl*, s. 2; Arslan, Ahmet Turan, Ezherî, Hâlid b. Abdullah, *DİA*, XII, s. 64, 65.

⁶ ez-Ziriklî, II, 297; el-Ezherî, *Muvassılu'n-Nebîl*, s. 2.

Aclûnî, Şıhab es-Suceynî, ez-Zeynu'l-Mardînî gibi âlimlerden dersler aldığı da zikredilmiştir. el-Ezherî, İbnu'l-Hâcib el-Mısrî ve el-Kastallânî başta olmak üzere çok güzide talebe de yetiştirmiştir.⁷

Endülüs, kültür ve medeniyet memleketi olma iddiasını yitirmiş, Moğol istilasının ardından Irak'ta ilim yok olmaya yüz tutmuşken Mısır, ilimde en parlak dönemlerini yaşamaktadır. Bu dönemde yetişen el-Ezherî sadece dini ilimler değil, İbnu'l-Mecdî'nin öğrencisi es-Seyyid Ali'den ferâiz ve matematik dersi almıştır. Emin el-Aksarâyî de kendisine hocalık yapmış ve kendisine destek olmuştur. Meânî, beyân, mantık, usûl ve sarf ilimlerini de alan el-Ezherî, Takiyyuddîn Ebu'l-Abbas eş-Şumunnî'den nahiv derleri almıştır.⁸ es-Sehâvî de kendisine bir müddet hocalık yapmıştır.⁹

el-Ezherî kendi döneminde yaşamış es-Suyûtî ve Abdurrahman el-Câmî gibi alimlerle ilim ve edebiyat yönüyle kıyaslanmış, akıcı üslubu, ifade gücü ve tatlı dili pek çok müelliften üstün görülmüştür.¹⁰ el-Ezherî 19 Muharrem 905'te (26 Ağustos 1499) hac'tan dönerken yolda hayatını kaybetmiştir.¹¹

Eserleri

Muvassılu'n-Nebıl'in en önemli özelliği şerh ettiği kaynağa yönelttiği eleştirilerdir. Tabakat kitapları tarandığında Hâlid el-Ezherî'nin eserlerini eksiksiz olarak görmek mümkün değildir. Tespit edilebildiği kadarıyla kaleme aldığı eserler şunlardır:¹²

1. el-Havâşî'l-Ezherîyye fi Halli Elfâzı'l-Mukaddimetî'l-Cezeriyye fi İlmî't-Tecvîd, 2. Temrînu't-Tullâb fi Sınâ'ati'l-İ'râb, 3.

⁷ el-Ezherî, *Muvassılu'n-Nebıl*, s. 2.

⁸ el-Ezherî, *Muvassılu'n-Nebıl*, s. 2.

⁹ es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed, *ed-Dav'ul-Lâmî*, Beyrut, Dâru Mektebeti'l-Hayat, ty, III, 171-172.

¹⁰ Serkis, Yusuf b. İlyan b. Musa ed-Dımaşki, *el-Mu'cemul-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, Kahire, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, ty, I, 811.

¹¹ Ziriklî, II, 297; Arslan, Ahmet Turan, Ezherî, Hâlid b. Abdullah, DİA, XII, s. 64, 65.

¹² Bu eserlerin derlendiği kaynaklar için bkz. el-Ezherî, *Muvassılu'n-Nebıl*, s. 3; ez-Ziriklî, II, 297; Katib Çelebi, V, 343; Kehhâle, IV, 96; İbnu'l-İmad, VIII, 26; Ömer Ferruh, I, 141-149; Abdulfettah, Muhammed İbrahim Haseneyn, *İ'tirâzâtü's-Şeyb Halid el-Ezherî ala İbn Mâlik fi Kitâbîn-Nebıl ilâ Nabvî't-Tesbıl*, Kahire-2009, s. 3-5; Arslan, Ahmet Turan, Ezherî, Hâlid b. Abdullah, DİA, XII, s. 64, 65.

Şerhu'l-Acurrûmiyye, 4. İ'rabu'l-Acurrûmiyye, 5. et-Tasrih bi Mazmûni't-Tavzih (Şerhu't-Tasrih ale't-Tevzih), 6. Mûsilu't-t-Tullab ila Kavâ'idil-İ'rab, 7. el-Mukaddimetu'l-Ezheriyye fi İlmi'l-Arabiyye, 8. Şerhu'l-Ezheriyye fi İlmi'l-Arabiyye, 9. Tenkihu'l-Ezheriyye, 10. Şerhu'l-Avamili'l-Mie, 11. Tefsiru Ayeti Felâ Uksimu bi Mevâkı'n-Nucûm, 12. ez-Zubde fi Şerhi Kasideti'l-Burde li'l-Bûsîrî, 13. Şerhu'l-Kafiye, 14. İ'rabu'l-Kâfiye, 15. el-Elgâzu'n-Nahviyye, 16. Takyîd fi'l-Hamdi ve's-Şukr, 17. Bulugu'l-Emel fi Fenni'z-Zecel, 18. es-Simâru'l-Yâni'â fi'l-Usûl

Muvassılu'n-Nebîl ilâ Nahvi't-Teshîl

Halid el-Ezherî'nin en-Nebîl ilâ Nahvi't-Teshîl adıyla bilinen bu eseri İbn Mâlik'in Teshîl adıyla meşhur olmuş Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmilu'l-Mekâsîd adlı eserinin şerhidir. Eser, Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi'nde iki doktora öğrencisi tarafından iki cilt olarak tahkik edilmiştir. Bu tahkikin birinci cildi Prof. Dr. Fâyiz Zeki Diyâb danışmanlığında Dr. Hayri Abdurrâzî Abdullatif tarafından ikinci cildi ise Prof. Dr. Subhi Abdulhamid Muhammed Abdulkarim danışmanlığında Dr. Muhammed Hüseyin Abdulaziz Hasan el-Mihrisâvî tarafından 1996 ve 97 yıllarında yapılmıştır.¹³ Mısır'da yapılan bu tahkikte eserin ismi en-Nebîl ilâ Nahvi't-Teshîl şeklindedir. Ayrıca Halid el-Ezherî'nin bu eseri Muvassılu'n-Nebîl ilâ Nahvi't-Teshîl adıyla Prof. Dr. Abdulfettah Buhayrî İbrahim danışmanlığında Dr. Süreyya Abdussemî İsmail tarafından 1998 yılında doktora çalışması olarak Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Arap Dili Fakültesi'nde tahkik edilmiştir.¹⁴ Bu tahkik, biri müellife ait diğeri müstensih Muhammed Salih b. Muhammed ed-Dâî'ye ait iki nüsha esas alınarak yapılmıştır.¹⁵

Halid el-Ezherî'nin bizzat kendi nüshası üzerinden yapılan bu tahkikte eserin ismi Muvassılu'n-Nebîl ilâ Nahvi't-Teshîl olarak zikredilmiştir. Birinci cildinin 892 yılının Şaban ayında yazıldığı da ferağ kaydında belirtilmiştir.¹⁶ Muvassılu'n-Nebîl ilâ Nahvi't-Teshîl

¹³ http://www.azhar.edu.eg/bfac/Foal/PhD_liberary.html

¹⁴ <http://www.aahlalloghah.com/showthread.php?t=3949>

¹⁵ Kaynak metin 1712 sayfa olarak tahkik edilmiştir. Pdf olarak tek parça halinde veya dört cilt olarak mevcuttur.

¹⁶ Nünhanın özellikleri ile olarak bkz. el-Ezherî, *Muvassılu'n-Nebîl*, s. 10-13.

adlı eserin Halid el-Ezherî'ye ait olduğu konusunda başta Keşfu'z-Zunûn olmak üzere ne ez-Ziriklî'nin el-Â'lâm'ında ne Brockelmann'ın eserinde ne de başka bir temel tabakat kitabında bir kayıt bulunmaktadır.¹⁷ Eserin Halid el-Ezherî'ye ait olduğunu ise şu şekilde ispat etmek mümkündür:

1. Müellif bizzat kendi nüshasında eserin kendisine ait olduğunu ve Muvassılu'n-Nebıl ilâ Nahvi't-Teshıl adıyla isimlendirdiğini ifade etmektedir.

2. et-Tasrih bi Mazmûni't-Tavzih adlı eserinde sülâsî mücerred mastarlardan bahsederken “bu konuyu Teshıl üzerine yazdığım şerhte örneklendirdim” diyerek oraya atıfta bulunmaktadır.

3. Kendisinden alıntı yapan bazı müellifler de onun şerhini referans olarak göstermişlerdir.¹⁸

4. İbn Hişâm'ın (ö. 761) الإعراب عن قواعد الإعراب adlı eserine yapmış olduğu şerhin adının الإعراب إلى قواعد الطلاب olması, İbn Mâlik'in تسهيل الوصول النبیل إلى نحو التسهيل adlı eserinin şerhine الوصول النبیل إلى نحو التسهيل ismini verebileceğini göstermektedir.

Amaç ve Kapsam

Muvassılu'n-Nebıl ilâ Nahvi't-Teshıl'ın şerhin amacına uygun olarak yeterli miktardaki açıklamaları, verilmeyen örnek ve mahalli şahitlerle konunun kavranmasına yardımcı olması, farklı düşüncelere temas ederek onların delillerine yer vermesi, muhatabın aklına gelecek olan sorulara “şayet şöyle dersin” “ben de böyle cevap veririm” şeklinde izahlar getirmesi, lafız mana uyumundan bazı başlıklara yönelik uygun olan öneriyi getirmesi ve babların tertibine varana kadar gerekli dokunuşları yapması alandaki yetkinliği ortaya koyması için yeterli bir kapsam tahlili olacaktır.

¹⁷ Katib Çelebi, V, 343; ez-Zirikli, II, 297; İbnu'l-İmad, VIII, 26; Ömer Ferruh, I, 141-149; Hansârî, III, 278; İbn İyas, III, 424; Kehhâle, IV, 96; Serkis, I, 811; Ali Paşa Mübarek, X, 53; Abdulfettah, s. 3-5; Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâbu'l-Meknun fî Zeyli ala Keşfîz-Zunûn an Esamî'ul-Kutub ve'l-Funun*, (tashih Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), Ankara, MEB, 1972, II, 542; Ebu't-Tayyib Muhammed el-Kannevci Sıddik Hasan Han, *Ebcedu'l-ulum*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978, III, 313; Arslan, Ahmet Turan, Ezherî, Hâlid b. Abdullah, DİA, XII, s. 64, 65.

¹⁸ el-Ezherî, *Muvassılu'n-Nebıl*, s. 14.

Eser, Sibeveyhi, el-Mubberred (ö. 285) ve es-Sîrâfî (ö. 368) gibi Basra ekolüne mensup dilcilerin görüşlerine yer verdiği gibi el-Kisâî (ö. 189), el-Ferrâ (ö. 207) ve Sa'leb (ö. 291) gibi Kufe; ve el-Fârisî (ö. 377), ez-Zeccâî (ö. 377), İbn Cinnî (ö. 392) ve ez-Zemahşerî (ö. 538) gibi Bağdad; İbn Hişâm gibi Mısır; Ebû Hayyân (ö. 745) gibi Endülüs ekolüne mensup pek çok dilbilimcinin görüşlerine de yer veren adeta bir ansiklopedi niteliğindedir. İbnu'n-Nâzım'ın (ö. 686), el-Muradî (ö. 749) ve İbn Akîl'in (ö. 769) şerhlerine de çokça atıf vardır.¹⁹ Bu müelliflerin görüşlerine katılmadığı konularda da İbn Mâlik'in savunucusu olmuştur.

Dil ve Üslup

el-Ezherî'nin, şerhinde çok açık bir dil kullandığını söylemek mümkündür. Bunu metot olarak benimsediğini kendisi de belirtmektedir. Ayrıca metot bakımından kolaylaştırıcı, lafızların çözümlemesini yapan ve bol bol örneklendiren, gereksiz ayrıntıya boğmayan, kaynak metnin lafız, mana uyumunu önemseyen ve yapılarını göz önüne alan bir üslup benimsediğini de ifade etmektedir.²⁰

Muvassılı'n-Nebîl'in bir gramer şerhi olması, gramer kitaplarının detayda boğulma handikapının okuyucuyu kendisinden uzak tutmasına yetmeyecek kadar sade, haşvden ârî, tartışmadan, sonuç odaklı bir metot izlemesiyle ilgilidir.

Özgünlük ve Tenkit

Halid el-Ezherî eserini şerh ettiği müellifi bazı konularda takdir etmiş, kendisinden ve eserinden övgüyle bahsetmiş, bazı konularda da kendisini yermiştir. Hatta tuhaf karşılanabilecek bazı iğnelmelerin ve aşırı hassasiyetlerin bulunduğu da söylenebilir.²¹ Alem ismin ve failin tanımlarında, bazı başlıklara yönelik olarak daha uygun olan öneriyi getirmesinde ve babların tertibi konusunda yaptığı eleştirilere bu alandaki şerhlerde çokça rastlamak mümkün

¹⁹ Müellifin diğer kaynakları için bkz. el-Ezherî, *Muvassılı'n-Nebîl*, s. 18-22.

²⁰ el-Ezherî, *Muvassılı'n-Nebîl*, s. 82-90.

²¹ İbn Mâlik'in تعليقا و تعليقا غلبتا و هو المخصوص مطلقا غلبتا و تعليقا و تعليقا kaydına "fazlalık" demesi buna örnek olarak gösterilebilir. el-Ezherî, *Muvassılı'n-Nebîl*, I, 123

değildir.²² Ancak gelenekte var olan şarihin müellifini yüceltmesi teamülü el-Ezherî'de objektiflikle açıklanabilecek bir düzeyde karşılık bulmuştur. Bazı eleştirilerinden sonra özür dilemesi ise gerçekten manidardır.

Halid el-Ezherî'nin *اعتراض* şeklindeki şerh ettiği kaynağa yönelik net eleştirileri aslında şerhinde fazla bir yer işgal etmez. Daha çok getirdiği mahalli şahitlerle ve nahivcilerin farklı görüşlerini açıklamakla ön plana çıkan el-Ezherî'nin, kendinden önce İbn Mâlik'i eleştiren el-Murâdî, Ebû Hayyân, İbn Akil ve İbn Hişâm gibi âlimleri haklı bulduğu yerlerde onlara katılmış olması,²³ haklı görmediği yerlerde de İbn Mâlik'i savunması, şerhinin diğer önemli bir özelliğidir. el-Ezherî söz konusu müelliflerin hiç değinmediği eleştiriler de yapmıştır.²⁴

Halid el-Ezherî'nin eleştiri üslubu açısından insafı olduğunu söylemek mümkündür. Bazı konularda doğru olmadığını düşündüğü halde müellifinin kastını görmeye çalışması, iyi niyetli bir eleştirmen tavrına sahip olduğunu, eleştirilerinde seçtiği kelimelere gösterdiği itina ise ilmin nezaketini gözettiğini ortaya koyması açısından takdire şayandır.

²² el-Ezherî, *Muvassılu'n-Nebıl*, I, 123, II, 430, III, 1253.

²³ el-Ezherî'nin İbn Mâlik'e yönelik eleştirilere katıldığı pek çok yer vardır. Örneğin İbn Mâlik'in *اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ* ayetinde *زَوْجُكَ* kelimesini ma'tuf kabul etmeyerek *ولتسكن* şeklinde ayrı bir amil takdir etmesi el-Murâdî tarafından eleştirilmiştir. el-Ezherî, *Muvassılu'n-Nebıl*, II, 86.

²⁴ Bu konularla ilgili örnekler için bkz. Abdulfettah, s. 49.